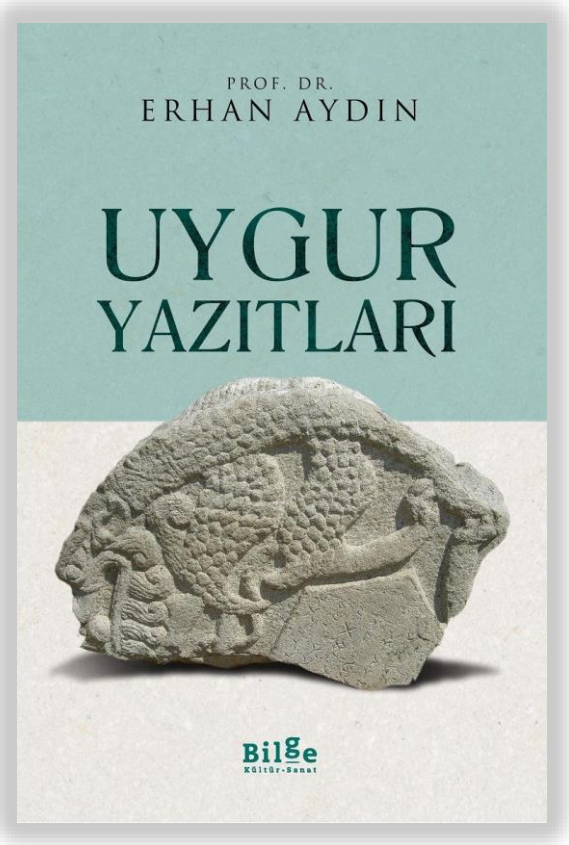
Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2018/11

Prof. Dr. Erhan Aydın, *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2018, 237 s.

Süheyla TUNÇ[*]

Eski Türk Dili alanının değerli hocalarından biri olan Prof. Dr. Erhan Aydın'ın son yayımlanan kitabı, Bilge Kültür Sanat Yayıncılıktan çıkan *Uygur Yazıtları* adlı eserdir. 237 sayfadan oluşan bu yapıt, Uygur yazıtları konusunda değerli bilgiler edinebileceğimiz bir kaynak kitap niteliğindedir.

Kitabın ilk bölümünden önce yer alan kısım *"Giriş"* bölümüdür (ss. 13-15). Bu bölümde Çin kaynaklarında geçen Uygurların adları verilmiştir. Uygurların Çince adlarının Pinyin sistemi ile yazımı, köşeli ayraç [ ] içerisinde verilmiştir. Uygurların yaşadığı coğrafya, asker ve nüfus sayıları verilmiştir. Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında, Uygur adının hangi yazıtlarda kaç kez kullanıldığı belirtilmiştir. Uygurların tarih sahnesindeki yeri ve önemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Kitabın Birinci Bölüm'ü *"Uygur Adı"* adlı bölümdür (ss. 17-18). Bu bölümde Uygur adıyla ilgili değişik görüşlerin bulunduğu ifade edilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, Ebu'l-Gazi Bahadır Han, V. Thomsen, J. Németh, G. Clauson, J. R. Hamilton, S. Tezcan, İ. Kafesoğlu, P. B. Golden ve J. P. Roux'un Uygur adıyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

İkinci Bölüm *"Tokuz Oguz ve On Uygur"* başlığını taşımaktadır (ss. 19-24). Bu bölüme V. Thomsen'in, W. Barthold'ın ve F. Laszlo'nun görüşleri aktarılarak başlanmıştır. Ardından Çin kaynaklarında geçen 8 adet Tokuz Oguz boylarının adları sıralanmış, boy adı olan Çince sözcüklerin Pinyin sistemi ile yazımı köşeli ayraç [ ] içinde gösterilmiştir. Pulleyblank'in verdiği listede Çin kaynaklarında geçen 8 boydan farklı olan 2 boyun adı verilmiştir. Burada ayrıca Tang döneminin önemli kaynağı Jiu tangshu'nun verdiği Tiele boyları sıralanmış ve Tokuz Oguz adındaki Oguz'un etimolojisi tartışmasına değinilmiştir. Bu konu üzerinde Hamilton ve P. Pelliot'un görüşlerine yer verilmiştir. Dokuz Oguzların adlarının Çin kaynaklarında ilk kez ne zaman ve hangi dönemde geçtiği belirtilmiştir. Golden'ın Tokuz Oguz ve On Uygur hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. On Uygur adının ilk olarak nerede kullanıldığı söylenmiştir. Jiu Tangshu'nun verdiği 9 Uygur boyu sıralanmış ve açıklanmıştır.

[*] *Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir-TÜRKİYE, E-posta: ssuheylas@gmail.com.*

Reşidüddin'in verdiği On Uygur boyları yazılmıştır. Tokuz Oguz ve On Uygur konusundaki bütün görüşler ayrıntılı verilmiş olsa da sorunun tamamen çözüme kavuşmadığı ve hâlâ kuşkulu noktaların olduğu ifade edilmiştir.

Üçüncü Bölüm *"Uygurlar ve Uygur Kağanlığı"* başlığını taşımaktadır (ss. 25-29). Bu bölümde Uygurların soyunun nereden geldiği, Uygurların tarihi dönemdeki yeri ve önemi, Çin'de baş gösteren An lushan isyanı, Uygurlarda tahta geçen kağanlar, Uygurların Çinliler ve Soğdularla ilişkileri, Uygur Kağanlığı'nın en görkemli günlerini Moyan Çor Kağan zamanında yaşadığı, Bögü Kağan'ın unvanı ve Mani dininin kabul edilmesi anlatılmıştır.

Kitabın ana kısmını oluşturan Dördüncü Bölüm *"Türk Runik Harfli Uygur Yazıtları"* başlığını taşır (ss. 31-91). Uygurlardan kalan yazıtların hangileri olduğu konusundaki tartışmaya değinilmiş, bu konu hakkında Osman F. Sertkaya, Á. Berta, Ahmet B. Ercilasun, Cengiz Alyılmaz ve O. Mert'in görüşlerine yer verilmiştir. Tes, Tariat, Şine Usu ve I. Karabalgasun yazıtlarının dışında sayılanların Uygur dönemi yazıtları olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu düşüncenin dayanak noktası olarak yazıtta yer alan ve Uygurlara ait olduğu konusunda genel kanaat bulunan damgaların olduğu ifade edilmiştir. Ardından yazar, Uygurlar tarafından tesis edilmiş yazıtlara yer vermiş, Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey ve Xi'an (Karı Çor) yazıtlarının kesin olarak Uygurlara ait olduğunu belirtmiştir. Aydın'ın Uygurlara ait olduğu konusunda şüpheli olarak değerlendirdiği yazıtlar; Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin-uul yazıtlarıdır. Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde ele geçmiş yazıtların olduğu belirtilmiş, bu yazıtlarla ilgili yapılan çalışmalar dile getirilmiş ve yazıtlara verilen türlü adlarla birlikte bu yazıtlar sıralanarak verilmiştir. Bu bölümde 11 alt başlığa yer verilmiştir.

Burada değerlendirilen ilk yazıt "Tes Yazıtı (Mo 11)"dır (ss. 33-37). Günümüzde Moğolistan Arkeoloji Müzesinde bulunan, 22 satırdan oluşan yazıtın satırlarının baştan ortaya kadar olan kısımlarının tahrip olduğu ve sadece satırların son bölümlerinin okunabildiği belirtilmiştir. Tes yazıtında, Tariat (Terh) yazıtı ve Şine Usu yazıtındakine benzer bir damganın olduğu ifade edilmiştir. Yazıtın dikildiği tarih konusundaki tartışma dile getirilmiş ve bu konuda bilim adamlarının görüşlerine yer verilmiştir. Yazıtın okunabilen satırlarından hareketle doğu, batı, kuzey ve güney yönlerindeki satırlarında anlatılanlar günümüz Türkçesiyle ifade edilmiştir. Tes yazıtı hakkında yapılan çalışmalara yer verildikten sonra yazıtın Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

İkinci başlıkta değerlendirilen yazıt "Tariat (Terh) Yazıtı (Mo 12)"dır (ss. 38-48). Dört parça olan yazıtın, Moğolistan Arkeoloji Müzesinde koruma altında olduğu söylenmiştir. Kaplumbağa altlıktaki satırla birlikte toplam 31 satırdan oluşan yazıtın dört yüzünün de Türk runik harfli metinlerle kaplı olduğu belirtilmiştir. Moyan Çor Kağan adına dikilen bu yazıtta bulunan damga ile Şine Usu ve Xi'an (Karı Çor) yazıtlarındaki damganın aynı olduğu belirtilmiştir. Klyaştornıy'a göre 753-756 arasında dikilmiş olan bu yazıtın Uygurların ilk yazıtı olduğu ifade edilmiştir. Yazıtın her bir yüzünde anlatılan konular açıklanıp, onun en problemli satırı belirtilmiştir. Kaplumbağa altlık üzerindeki satırdan hareketle kaplumbağayı yapan kişinin adı belirtildikten sonra yazıtla ilgili yapılan yayım çalışmaları tarih sırası göz önüne alınarak verilmiştir. Bu bölümün son kısmında doğu, güney, batı, kuzey yüzlerindeki ve kaplumbağa altlık üzerindeki metnin Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

Üçüncü başlıkta ele alınan yazıt "Şine Usu Yazıtı (Mo 14)"dır (ss. 49-65). Uygur Kağanlığı yazıtları içerisinde satır sayısı bakımından en hacimli olan bu yazıtın G. J. Ramstedt tarafından Şine Usu Gölü civarında bulunduğu söylenmiştir. 3,80 cm yüksekliğindeki bu yazıtın, dört köşeli granit taştan oluştuğu ifade edilmiştir. Taşın dört yüzünün Türk runik harfleriyle kaplı olduğu ve 52 satır bulunduğu belirtilmiştir. Moyan Çor Kağan tarafından

diktirilen yazıtın günümüzde Mogoyn Şine-Us bölgesinde bulunduğu belirtilmiştir. Yazıtta geçen konulara yer verilmiş ve yazıtın problemli satırları söylenmiştir. Yazıtla ilgili yayımlanan çalışmalar tarih sırası ile verildikten sonra yazıtın Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımına yer verilmiştir.

Dördüncü kısımda değerlendirilen yazıt "I. Karabalgasun Yazıtı (Mo 16)"dır (ss. 66-70). Uygur Kağanlığı döneminden kalan yazıtlardan olan I. Karabalgasun yazıtının üç dilli (Türkçe, Soğdca ve Çince) olduğu ifade edilmiştir. Yazıtın en iyi durumda olan kısmının Çince bölüm olduğu, en kötü durumda olan bölümün de Türk runik harfli Türkçe metin olduğu söylenmiştir. Geç dönem Uygur yazıtlarından olduğu ifade edilen yazıtın 1889 yılında N. M. Yadrintsev tarafından bulunduğu belirtilmiştir. Yazıtın Türk runik harfli eski Türkçe bölümünde okunabilen yerlerin az olması sebebiyle konu olarak nelerden bahsedildiğini anlamanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Yazıtla ilgili yapılan çalışmalar sıralandıktan sonra yazıtın Türk runik harfli metni ve transkripsiyonu verilmiştir.

Beşinci olarak ele alınan yazıt "Hoyto-Tamır (Tayhar-Çuluu) Yazıtları (Mo 25-45)"dır (ss. 71-81). Hoyto-Tamır yazıtlarının kaya üzerindeki çok çeşitli alfabelerle yazıldığı belirtilmiştir. Günümüzde 21 metin bulunan bu yazıtlarda okunabilen kısımlardan hareketle nelerin anlatıldığı açıklanmıştır. Yazıtla ilgili yapılan yayım çalışmalarının sıralanmasının ardından yazıtların Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımına yer verilmiştir.

Kitapta yer alan altıncı yazıt "Sevrey Yazıtı (Mo 18)"dır (ss. 82). Taşın üzerinde Soğdca ve Türk runik harfli metin bulunduğu için Uygur Kağanlığı dönemi yazıtlarından olduğu konusunda genel kanaatin varlığı belirtilmiştir. Yazıtın Türk runik harfli bölümünde sadece birkaç sözcük seçilebildiği için yazıtta neler anlatıldığını ifade etmenin mümkün olmadığı söylenmiştir. Yazıtla ilgili yayımlanan çalışmalar verildikten sonra yazıttaki bölümlerin transkripsiyonu verilmiştir.

Kitapta bulunan yedinci yazıt "Xi'an (Karı Çor) Yazıtı"dır (ss. 83-84). Büyük Tang Batı Pazarı Müzesinde koruma altında olan yazıtın Çince bölümünden edinilen bilgiye göre 795 yılında hazırlandığı belirtilmiştir. Yine Çince bölümden anlaşıldığı üzere adına mezar taşı hazırlanan Karı Çor'un, Moyan Çor kağanın torunu olduğu söylenmiş ve bu durum açıklanmış, yazıtta yer alan konular anlatıldıktan sonra, yazıtla ilgili yapılan çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra yazıtın Türk runik harfli metni ve transkripsiyonu verilmiştir.

Kitaba konu edilen sekizinci yazıt "Suci Yazıtı (Mo 15)"dır (ss. 85-87). G. J. Ramstedt tarafından 1900 yılında bulunan yazıtın 11 satırdan oluştuğu belirtilmiş, ilk dokuz satırın aşağıdan yukarıya doğru, 10. ve 11. satırların ise sağdan sola doğru yazıldığı ifade edilmiştir. Yazıtın tarihlendirilmesi konusunun karışık olduğu söylenmiş ve bilim adamlarının bu konudaki görüşleri dile getirilmiştir. Yazıtta anlatılan konular açıklanmış ve yazıtla ilgili yapılan çalışmalar sıralanmıştır. Bu bölümün son kısmında yazıtın Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

Kitapta dokuzuncu başlıkta bulunan yazıt "II. Karabalgasun Yazıtı (Mo 17)"dır (ss. 88-90). 1973 yılında bulunan yazıtın bugün Ulan Batur'daki Arkeoloji Müzesinin önünde dikili olarak durduğu ifade edilmiştir. Uygur dönemi yazıtlarından olduğu yönünde genel bir kanaatin bulunduğu yazıtta, 12 satırlık runik metnin dışında iki de damga bulunduğu söylenmiştir. Yazıtta satırların kısa olduğu ifade edilmiş ve yazıtta geçen konular anlatılmıştır. Yazıtla ilgili yayım çalışmalarına yer verildikten sonra onun Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

Onuncu başlıkta ele alınan yazıt "Arhanan Yazıtı (Mo 22)"dır (ss. 90-91). 3 satırdan oluşan yazıtın Uygur dönemi yazıtlarından olabileceği ifade edilmiştir. Yazıtla ilgili yapılan çalışmalar açıklanmış, yazıttaki son satırdan hareketle onu yazan kişinin kim olduğu

söylenmiştir. Yazıtın kaynakçası verildikten sonra onun Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

Kitapta yer alan son yazıt "Gurvaljiin-Uul (Gürbelcin) Yazıtı (Mo 64)"dır (ss. 91). İki kelime ve bir çekimli fiilden oluşan satırın bulunduğu yazıtta Uygur dönemine ait iki damganın olduğu ifade edilmiştir. Yazıtın konusuna yer verildikten sonra onun kaynakçası eklenmiştir. Bölümün son kısmında yazıtın Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

Kitabın Beşinci Bölüm'ü *"Dizin ve Notlar"* başlığını taşımaktadır (ss. 93-202). Bu bölümde yazıtlarda geçen kelimeler alfabetik sırayla verilmiş ve kelimelerin hangi yazıtlarda geçtiği belirtilmiştir. Verilen kelimelerin birçoğu ile ilgili açıklamalar yapılmış, bilim adamlarının görüşleri ifade edilmiştir.

Kitabın Altıncı Bölüm'ünü *"Kaynaklar"* oluşturmaktadır (ss. 203-219). Bu bölümde yararlanılan kaynaklar yazılmıştır. Verilen kaynakçadan yola çıkılarak yazarın bu konuda ne kadar titiz bir çalışma yaptığı anlaşılmaktadır.

"Yazıt Metinleri" başlığını taşıyan kitabın son bölümünde kitapta yer alan bütün yazıtların Türk runik harfli metinleri verilmiştir (ss. 221-237).

Kitabın bütün bölümlerinde Erhan Aydın'ın anlatım tarzı, akıcı ve anlaşılırdır. Zengin bir kaynakça bilgisi, titiz ve derinlemesine bir çalışma yapıldığının göstergesidir. Türkçe kaynakların yanı sıra İngilizce, Almanca ve Çince kaynaklar kullanılmıştır. Bu kaynakların tek kitap içerisinde araştırmacılara sunulması, bu alanda çalışan araştırmacılar ile Uygur yazıtları konusunda bilgi sahibi olmak isteyenler için kolaylık sağlamaktadır.

Uygur yazıtları konusunda böyle değerli bir eseri, Türkoloji alanına kazandıran Erhan Aydın hocamıza teşekkür ediyor, başarılı çalışmalarının devamını diliyoruz.